

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาภูมิปัญญากระเหรี่ยงที่ปรากฏในทางพิธีกรรมในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎี และรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกำหนดกรอบความคิด และประเด็นสำหรับการศึกษากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ของชาวกระเหรี่ยง คือ

1. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน
2. แนวคิดในเรื่องภูมิปัญญา
3. แนวคิดในเรื่องศักยภาพของชุมชน
4. การวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

วัฒนธรรมในมิติมุมมองของนักวิชาการรุ่นใหม่ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่คือ วัฒนธรรม ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ในการพัฒนาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้นเรื่อยๆ ให้กินดีอยู่ดีมากขึ้น โดยอาจจะสูญเสียมิติด้านอื่นๆ ของชีวิตสังคมหรือชีวิตชุมชน เช่น ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ความสามานสามัคคี (เน้นหนักมิติเศรษฐกิจด้านเดียว) เราอาจจะต้องปรับเปลี่ยนปรัชญาการพัฒนาใหม่ว่า เราต้องทำงานพัฒนาเพื่อให้กินพอที่อยู่พอดี เพื่อยกระดับจิตใจของ ชาวบ้านให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันสร้างศีลธรรมในหมู่บ้านให้เข้มแข็ง บำรุงรักษาวัฒนธรรมแต่ละชุมชนนี้ก็เท่ากับว่า เป้าหมายของการพัฒนาของเรานั้นไม่ได้ โอนเอียงไปในมิติใดมิติหนึ่งเท่านั้น แต่ครอบคลุมให้ครบถ้วนทุกมิติ เราไม่ต้องการแต่การกินอยู่ที่ดีเท่านั้น เราต้องการคนที่ดีด้วยและเรายังต้องการชุมชนที่มีศีลธรรมอันดีงามอีกด้วย ความล้มเหลวที่แท้จริงของการพัฒนาที่ผ่านมาก็คือ ได้ยกระดับคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของ ชาวบ้านไปพร้อมๆ กับยกระดับความโลภในจิตใจของชาวชนบทเพิ่มมากขึ้นไปพร้อมๆ กัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2528, หน้า 19)

นิพนธ์ เทียนวิหาร (อ้างใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534, หน้า 173) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในการพัฒนาสรุปได้ 2 ประการคือ (1) ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ววัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคนและแก่ชุมชนที่มีความผสมกลมกลืน (2) วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด จะใช้เป็นประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตนนั้น การปลูกจิตในงานพัฒนานี้คือ การค้นให้พบจิตสำนึกแท้จริงของชุมชนเพื่อสู้กับจิตสำนึกที่ผิดพลาดที่ถูกสร้างขึ้น โดยสิ่งภายนอก

นอกจากนั้น บำรุง บุญปัญญา (2534, หน้า 134) นักพัฒนาอาวุโสได้ให้สาระสำคัญของการพัฒนา 3 ประการ (1) เรื่องวัฒนธรรมสองกระแส (2) การพึ่งตนเอง (3) บทบาทของชนชั้นกลาง เขาให้ความคิดว่า “เราไม่ปฏิเสธแนวคิดชนชั้นกลาง แต่ว่าชนชั้นกลางไม่ควรปฏิเสธแนวคิดซึ่งเป็นอิสระของชาวบ้านว่าเขาที่อยู่” คนชั้นกลางจะถือสิทธิ์ในการเป็นผู้นำแต่ผู้เดียว เขาต้องการเปลี่ยนบทบาทคนชั้นกลางขึ้นมาสู่มิติใหม่ คือที่เป็นอยู่ในขณะนี้ เป็นมิติที่เป็นเอเย่นในการรับความคิดตะวันตกเข้ามาเปลี่ยนเป็นมิติในการเป็นเอเย่นในการรับปรัชญาเป้าหมายชีวิตที่เกิดจากการปฏิบัติของชาวบ้านขึ้นมา

นายแพทย์ประเวศ วะสี (2534, หน้า 73) มีลักษณะ กล่าวถึงความเข้มแข็งของชุมชนว่าจะต้อง มีเบญจขันธ์ ได้แก่ (1) จิตใจที่มีธรรมะ ขยันหมั่นเพียรและสันโดษ (2) แบบแผนการผลิตเป็นแบบผลิตเพื่อกินเองเป็นเกษตรกรรมผสมผสาน (3) สมดุลย์กับธรรมชาติแวดล้อม (4) พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่ต้องพึ่งพาสินค้าภายนอก (5) มีชีวิตชุมชน มีสถาบันครอบครัวและวัดและวัฒนธรรม ชุมชนแห่งการช่วยเหลือพึ่งพากัน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537, หน้า 204) กล่าวถึงเงื่อนไขความสำเร็จของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนว่า อยู่ที่ความสามารถที่จะเชื่อมวัฒนธรรมชุมชนกับวัฒนธรรมของโลกคือสามารถรับส่วนที่ก้าวหน้า เช่น เทคโนโลยีแนวคิดประสิทธิผลและความคิดริเริ่มซึ่งเป็นของสากล เข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน หมายความว่า วัฒนธรรมไทยและชุมชนหมู่บ้านไทย สามารถรับเอามรดกวัฒนธรรมของตะวันตกหรือของโลกมาประสานกับวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ สามารถปรับให้วัฒนธรรมจากภายนอกอยู่ในรูปแบบที่คนในหมู่บ้านจะรับได้และใช้ประโยชน์ได้ด้วย ความสำเร็จของกระบวนการประสานวัฒนธรรมจะทำให้วัฒนธรรมเดิมแห่งหมู่บ้านมีพลวัตมากขึ้น

2. แนวคิดในเรื่องภูมิปัญญา

2.1 ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น อาจเรียกชื่อแตกต่างกันแต่ความหมายเดียวกัน ดร.เสรี พงศ์พิศ ได้ให้ความหมายว่า “หมายถึงพื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้าน” (2539, หน้า 145) ศาสตราจารย์ ธวัช ปุณโณทก (2531, หน้า 40) ได้ให้ความหมายว่า “ความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สืบต่อกันมา ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี (2530, หน้า 75) ได้ให้ความหมายว่า “ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้เป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชาๆ แบบที่เราเรียนจะเน้นวิชาที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการใช้จ่าย เกี่ยวกับการศึกษา วัฒนธรรม มักจะกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมด ฉลาดชาย รมิตานนท์ นักมานุษยวิทยาได้ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous knowledge) หรือภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึง สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม และถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่าการจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรและกลมเกลียวกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง กับป่ากับเขา กับน้ำ กับปลา กับฟ้ากับนกกับดินกับหญ้า สัตว์ป่า พืชแมลงหรือธรรมชาติรอบตัวนั้นทำได้อย่างไร”

แนวความคิดดังกล่าวของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ มิได้เน้นเฉพาะถึงการเรียนรู้ของมนุษย์จากประสบการณ์ตรงแล้วสรุปเป็นบทเรียนผ่านระยะเวลาของประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นการเน้นให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกัน

ภูมิปัญญา แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ

ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ จีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรี และอื่นๆ

นอกจากนี้ภูมิปัญญายังสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะ ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันคือ

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลกสิ่งแวดล้อม
สัตว์พืชธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือในชุมชน
3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถสัมผัส
ได้ทั้งหลาย

ทั้งสามลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกันคือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมา
ถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึง
เป็น รากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน (เสรี พงศ์พิศ, 2529, หน้า 145-146)

ผู้คนไม่น้อยมีวิจารณ์ญาณที่หยابและฉาบฉวย โดยเห็นว่าสังคมในชนบทเป็น
ดินแดน แห่งความใจ ความจน ความเจ็บไข้ได้ป่วย อันน่าเวทนา แท้ที่จริงนั้นคงไม่มีมนุษย์
ผู้ใดและสังคมใดที่ปล่อยให้วันเวลาผ่านไปโดยไม่ตั้งสมประสงค์หรือไม่เรียนรู้อะไรเลย
จากช่วงชีวิตหนึ่งของตนไม่ว่าในภาวะปกติสุขหรือปกติทุกข์ ชาวบ้านในชนบทได้ใช้สติ
ปัญญาสั่งสมความรู้เพื่อประโยชน์ของตนเอง ดังจะเป็นได้จากความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่
สังคมได้สืบทอดเชื่อมโยงกันมาถึงปัจจุบัน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2531, หน้า 1-2)

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นระบบความคิดและวิธี
การแก้ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม แนวความ
คิดและวิธีการดังกล่าว เกิดจากการสังเกต การทดลอง ลองผิดลองถูก หรือใช้วิธีการอย่างอื่น
จากประสบการณ์หลาย ๆ ครั้งแล้วสรุปเป็นบทเรียน ภายใต้กรอบความคิด ความเชื่อของบุคคล
ในสังคม ระบบความคิดเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในลักษณะนามธรรม แสดงออกในเรื่องความ
เชื่อ ความศรัทธา ความกลัว หรือแนวคิดอื่น ๆ ที่ยึดมั่นร่วมกันและเป็นอุดมการณ์ในการดำรง
ชีวิตอีกรูปแบบกรรมวิธีในการเพาะปลูก ลักษณะของภูมิปัญญาพื้นบ้านที่แสดงออกใน
รูปธรรมย่อมมีสิ่งที่เป็นธรรมสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ดังนั้น บุคคลจะแสดงพฤติกรรมออกมา
อย่างไรในการประกอบอาชีพ การดำรงชีพ หรือพิธีกรรมต่าง ๆ ย่อมมีแนวความคิดและความ
เชื่อเป็นผู้บงการอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมเหล่านั้น

3. แนวคิดในเรื่องศักยภาพของชุมชน

พัทธา สายหู (2533, หน้า 110) กล่าวถึงการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้นว่า ไม่ได้ใช้วิธีการที่เป็นธรรมชาติล้วน ๆ เยี่ยงในชีวิตสรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วไป แต่อาศัยเครื่องมืออุปกรณ์ และวิธีการต่างๆ ซึ่งเห็นได้ว่าประดิษฐ์คิดทำขึ้นด้วยฝีมือ ความรู้ ความคิด ความสามารถของมนุษย์เองแล้วใช้ร่วมกันในหมู่คณะ ที่คนร่วมอยู่ด้วยวัฒนธรรมในความหมายที่เป็นเครื่องมือช่วยในการดำรงชีวิตนี้ก็ย่อมควรปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพตามความต้องการและพอใจของเจ้าของได้เมื่อมีเหตุผลและความจำเป็น

ด้วยศักยภาพของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต คือ ความสามารถทางภูมิปัญญา ที่จะปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของสภาพแวดล้อม ให้สนองความต้องการตามความพอใจของตนได้ ภูมิปัญญาและศักยภาพของบุคคลในการดำรงชีวิต ย่อมหมายถึงความสามารถที่จะปรับชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในชุมชนและสังคมนั้น ๆ

จากปรัชญาการพัฒนาคนของ James Yen นักวิทยาศาสตร์ชาวจีน ซึ่งลี้ภัยอยู่ในชนบทของไต้หวันเมื่อปี ค.ศ. 1949 ได้นำทฤษฎีของตนมาใช้โดยมองคุณค่าของจิตใจของสังคมเป็นหลัก ถือว่ามนุษย์มีศักยภาพในตัวเองที่จะสร้างสรรค์แต่ถูกกดตันจากสังคมภายนอกจึงไม่ได้แสดงออก ดังนั้น การพัฒนาคือการปลดปล่อยศักยภาพนี้ออกมา ประชาชนจะต้องมีการปกครองตนเอง มีอำนาจที่จะแก้ปัญหของตนเอง (พินิจ ลาภธนานนท์, 2528, หน้า 27)

งานวิจัย “การส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบทโดยผ่านองค์กร เพื่อการช่วยเหลือตนเองของประชาชน” โดย ดร.กาญจนา แก้วเทพ และ ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2529, หน้า 8-9) กล่าวว่ากลุ่มประชาชนในชนบทนั้น มีศักยภาพในการช่วยเหลือตนเองอยู่ แต่เหตุที่ศักยภาพนั้นไม่ได้แสดงออกมา ก็เพราะว่ามีสิ่งที่เป็นเงื่อนไขบีบรัดคอยปิดกั้นอยู่ ซึ่งมีทั้งเงื่อนไขภายใน เช่น ความนึกคิดที่คนจนมีต่อตนเองเป็นต้น และเงื่อนไขภายนอก เช่นระบบเงินกู้ยืมที่คิดดอกเบี้ยสูง เป็นต้น และเงื่อนไขทั้งสองนี้ได้ประสานกันตลอดเวลา

จากการศึกษาการใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหา บนพื้นฐานศักยภาพของตนเองนั้น เสรี พงศ์พิศ (2533, หน้า 23) ได้พูดถึงการส่งเสริม สนับสนุนให้ชาวบ้านได้สามารถใช้ศักยภาพของเขาให้มากที่สุดเป็นคนช่วยกันสร้างเงื่อนไขใหม่ให้กับการเปลี่ยนแปลงสังคมในชนบท โดยความเชื่อมั่นกับความสามารถของชาวบ้านมากขึ้นว่า เขาทำได้มากกว่าที่เราคิด

และความจริงเขาก็ได้ทำมาโดยตลอด เพียงแต่เรามองไม่เห็นหรือว่าเรากดดันเอาไว้ อีกประการหนึ่งก็คือ ไม่ปล่อยให้เขาได้เป็นอิสระมากเท่าที่ควร ซึ่งไม่ได้หมายถึงการตัดออกจากสังคมภายนอกหรือจะย้อนไปสู่อดีตแต่หมายถึงการสามารถใช้ศักยภาพได้อย่างสูงสุด การให้ทรัพยากรคนทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวเราในการทำประโยชน์สูงสุด ให้มีความเป็นไทยทางเศรษฐกิจในทางสังคมวัฒนธรรม

อุไรวรรณ ตันกิมหยง (2539), ได้ทำการวิจัยเรื่องเหมืองฝายคืนอำนาจการตัดสินใจอิสระของท้องถิ่นและการพึ่งตนเองว่า องค์การเหมืองฝายเป็นกระบวนการที่เป็นวิทยาการบนภูมิปัญญาของชาวนา พันธสัญญา และอุดมการณ์

กรอบความคิดในการวิจัย

การประกอบพิธีกรรมของชนเผ่ากะเหรี่ยงในแต่ละยุค เป็นการแสดงออกถึงภูมิปัญญาในด้านการทำมาหากิน ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัว ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็นความเชื่อต่อบรรพบุรุษที่แสดงออกมา เราจะมองเห็นเป็นเชิงสัญลักษณ์ทำหน้าที่เป็นต้นแบบทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความคิดหลักการ เป็นการแสดงออกถึงอำนาจบางอย่างในการสะท้อนถึงศักยภาพของความเป็นคน (กะเหรี่ยงเรียกตัวเองว่า ปกาเกอญอ แปลว่าคน) ที่แม้ว่าจะอาศัยอยู่บนหุบเขา ภาวะจำกัดของที่ดินก็ยังคงมีความรู้สึกส่วนลึก ที่เป็นพลังสร้างสรรค์ซ่อนอยู่ซึ่งยังคงใช้ภาษาและสัญลักษณ์ที่พวกเขาคุ้นเคยอยู่

ในการศึกษาวิจัยภูมิปัญญาของกะเหรี่ยงที่แสดงออกในด้านการประกอบพิธีกรรมครั้งนี้ มีอยู่ 2 แนวคิดคือ (1) เนื้อหาสาระของภูมิปัญญาที่แสดงออกโดยผ่านพิธีกรรม (2) เงื่อนไขปัจจัยการปรับเปลี่ยนอำนาจของพิธีกรรม (Transformation of ritual) สำหรับใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์หาการเคลื่อนไหวและการปรับตัวทางวัฒนธรรมในชุมชนกะเหรี่ยงว่าพิธีกรรมให้อำนาจอะไรบ้างในการต่อสู้ปัญหาอุปสรรค การดำเนินชีวิตประจำวันซึ่งเกิดขึ้นหลายระดับในสถานการณ์ปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงนี้ได้นำมาสู่ภาวะวิกฤติทางวัฒนธรรมของชุมชน หมู่บ้านทั่วไป วิกฤติการณ์นี้แสดงออกโดยความขัดแย้งระหว่างคุณค่าใหม่กับคุณค่าเก่า เช่น คุณค่าแห่งการแข่งขันกับคุณค่าแบบตัวใครตัวมันกับคุณค่าแบบรวมหมู่ คุณค่าแห่งกำไรสูงสุดกับคุณค่าแห่งความพอเพียงและอื่นๆ อีกมากมาย

คำถามก็คือว่า วัฒนธรรมสมัยใหม่เรากำลังเดินเข้าหานั้น เป็น “ความเจริญอกงาม” จริงหรือเปล่าอะไรที่ควรรับอะไรที่ไม่ควรรับ ควรมีการดัดแปลงแก้ไขและประยุกต์อย่างไร ในเมื่อเราไม่อาจหยุดอยู่กับที่และไม่สามารถถลันสู่อดีต ทั้งนี้ก็เพื่อให้เราต้องสูญเสียสิ่งที่ดีงามในตัวเราและสังคมของเราไปในการเปลี่ยนแปลงนี้ ซึ่งคงไม่ใช่เรื่องที่ทำกันง่ายๆ เพียงแต่บอกว่าคุณค่าเรื่องนี้ดี แสดงออกโดยผ่านทางพิธีกรรมเพื่อให้วัฒนธรรมมีชีวิตอยู่และกลายเป็นพลังสร้างสรรค์สังคมต่อไปโดยกระบวนการค้นหาคุณค่าประติษฐ์ใหม่โดยใช้ภูมิปัญญาที่ละเอียดอ่อนตามทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม (สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์, 2536, หน้า 61-63)